

УДК 94 (437) 323.15 (477.87)

## **МОДЕЛЬ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО УРЯДУ В ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ (1919-1939)**

**Ладжун Ю. Ю.** (Ужгород)

*У статті аналізується модель етнонаціональної політики Чехословаччини в Підкарпатській Русі. Автор розглядає політичну та культурно-освітню сферу й доходить висновку про те, що уряд використовував інтеграційну модель.*

**Ключові слова:** національна політика, етнонаціональна політика, Підкарпатська Русь, Чехословацька республіка, русини.

Входження Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької республіки мало велике значення. Нова влада сприяла розвитку освіти, науки та культури.

Водночас вона стикнулася з комплексом проблем, які залишилися ще від австро-угорської влади. Мова йде про економічне становище, освіти й науку. Що ж стосується рівня розвитку

національної свідомості населення, то він був дуже низьким. Оскільки національний склад був досить строкатим, чехословацька влада змушена була вести обережну етнонаціональну політику.

Зауважимо, що проблему етнонаціональної політики Чехословаччини на Закарпатті (Підкарпатська Русь) слабо досліджено. Як правило, дослідники зосереджуються на інших проблемах. Проте, певні дослідження все ж наявні. Насамперед мова йде про О. М. Кравчука [6]. Він досліджує національну політику Чехословаччини, при цьому пріоритет надається німецькій меншині та словацькій проблемі, хоча увага приділяється й Підкарпатській Русі. Побічно, через призму взаємовідносин чехословацької влади та культурно-просвітницького товариства «Просвіта», цієї проблеми торкався й І. О. Стряпко [9]. С. Віднянський [1; 2] присвятив проблемі національної політики Чехословаччини в Підкарпатській Русі параграф у монографії «Національне питання в Україні ХХ - початку ХХІ ст.: історичні нариси». У своєму дослідженні він прослідковує політику не лише щодо русинів (українців), але й щодо інших національних груп. Важливим джерелом для нашого дослідження стали спогади політичних та громадських діячів Підкарпатської Русі А. Штефана [15] та В. Шандора [13; 14]. Вони не тільки аналізували проблему національної політики, але й активно впливали на чехословацький уряд. Відтак, наявною є потреба більш детально висвітлити проблему національної політики, яку проводила чехословацька влада в Підкарпатській Русі.

Переходячи до безпосереднього розгляду проблеми, визначимо моделі етнонаціональної політики. Один з найбільш авторитетних вчених, американський дослідник Дж. Ротшільд розробив класифікацію моделей взаємодії держави та етнонаціональних спільнот. Він виділив три моделі взаємодії: «вертикальної ієрархії», «паралельної сегментації» та «перехрещеної мережі».

Модель «вертикальної ієрархії», як правило, належить до авторитарно-тоталітарного типу, коли в державі існує панівна група (у широкому розумінні: расова, національна, етнічна) і можливості ненасильницької модернізації етноструктури суспільства є достатньо обмеженими. Іншими словами, змінити існуючу в країні модель етнонаціональної політики без використання насилля неможливо.

Друга модель «паралельної сегментації» є перехідною від авторитарно-тоталітарних до демократичних етноконструкцій і має спільні ознаки з «етнічною або національною демократією», яка виникає при зміні політичного режиму в країні або під час утворення нової держави.

Третя модель «перехрещеної мережі» носить демократичний характер. Цим моделям властива активна взаємодія різноманітних етнічних груп, які виконують певний обсяг соціально-політичних функцій у різних суспільних галузях та економічних секторах [12, с. 132].

Перша модель схиляє державну політику до побудови більш моноетнічного політичного організму, дві останні обумовлені чинниками етнонаціональної складності суспільства, тому налаштовані на поліцентричний характер організації.

Серед європейських вчених більш популярною є наступні моделі: 1) асиміляційна (інтеграційна); 2) мультикультурна [12, с. 133].

Асиміляційна (інтеграційна) модель передбачає досягнення певного рівня гомогенності культури, а також максимально можливе формування однорідної культурної та етнічної єдності. Часто асиміляційну та інтеграційну моделі розглядають як дві різні. Асиміляційна (інтеграційна) модель несе в собі не тільки негативне забарвлення – в історичній ретроспективі вона була актуальною для більшості європейських країн. Інтеграційну модель розуміють як таку, що інтегрує меншину в державний організм, але при цьому не веде до знищення її самобутності.

Мультикультурна модель в етнополітиці ґрунтується на концепції нації-поліса і тому є спрямованою на формування єдиної політичної, при цьому багатоманітної, культурної, расової та етнічної спільноти в межах однієї держави [4]. Саме таку модель етнополітики намагаються втілювати у практиці політико-управлінського процесу більшості сучасних європейських країн, незважаючи на те що деякі її положення піддаються критиці. Зокрема, позитивною є практика впровадження так званих компенсаційних прав для представників етнічних спільнот. Мова йде про права на користування рідною мовою, освіту, об'єднання в організації, контакти з батьківщиною, отримання інформації рідною мовою, пропорційний доступ до державної та муніципальної служб, самоврядування у питаннях розвитку та збереження своєї мови та культури, вільне сповідання своєї релігії, використання національної символіки, відновлення національної топоніміки, охорону історичних пам'яток.

Відтак, у нашому науковому аналізі будемо користуватися зазначеною методологією дослідження. Оскільки етнонаціональна політика є дуже широким поняттям, ставимо завдання проаналізувати дві її сфери – політичну та культурно-освітню.

Територію Підкарпатської Русі було приєднано до Чехословацької республіки

внаслідок Сен-Жерменської угоди. Важливо розуміти, що станом на 1918 р. із Народних Рад, що виникли і діяли на території Підкарпатської Русі, жодна не орієнтувалася на Чехословаччину. Після усунення О. Невицького у Старолубовнянській Народній Раді вона стала орієнтуватися на Чехословаччину. Безпосередньо легітимації приєднання цих територій до новоствореної держави надало рішення американських русинів. Тобто державно-правовий статус було вирішено емігрантами в США. Лише після цього було створено Центральну Руську Народну Раду (ЦНРР), яка репрезентувала населення Підкарпатської Русі та затвердила рішення американських русинів [9].

Слід розуміти, що в Підкарпатській Русі чехословацька влада стикнулася з рядом труднощів. По-перше, відсутність у населення та інтелігенції лояльного ставлення до нової влади, що очевидно, й зумовило дати обіцянку надання широкої автономії. По-друге, у структурі населення значну частку становили угорці та євреї, які були налаштовані проугорськи. Тому чехословацька влада побоювалася, що в разі надання автономії може втратити реальний контроль над землями. По-третє, відсутність політичного структурування та досвіду демократичного розвитку. Відтак населення не мало досвіду демократичної політичної боротьби та відстоювання своїх прав, зокрема й національних.

Специфікою етнонаціональної політики Чехословаччини 1919-1920 р. було те, що на неї не чинили вплив організовані групи – національно-культурні рухи чи політичні партії. Попри це чехословацька влада завжди намагалася створювати представницькі органи, куди залучалися вихідці з Підкарпатської Русі. Так, 7 серпня 1919 р. було призначено тимчасового адміністратора Підкарпатської Русі Я. Брейху, завданням якого стала організація урядових структур та адміністрації. Було створено дорадчий орган – Директорію Підкарпатської Русі. До нього увійшли Г. Жаткович (голова), Ю. Брацайко (торгівля), А. Волошин (шкільництво і культура), Ю. Гаджега (церковні справи), С. Пуза (внутрішні справи), О. Торонський (фінанси). Директорія була дорадчим органом і не мала широких можливостей впливати на прийняття рішень [13, с. 133].

29 лютого 1920 р. було прийнято Конституційну хартію Чехословацької республіки (Конституційний закон № 121 Збірки законів і розпоряджень). Прийняття відбулося без участі представників Підкарпатської Русі, незважаючи на те що в ній містилися принципової ваги положення, що юридично закріплювали державно-правовий статус Підкарпатської Русі.

Відповідно до Конституції у квітні 1920 р. було ліквідовано Директорію та посаду тимчасового адміністратора. Натомість запроваджувалася посада губернатора та віце-губернатора. Призначався губернатором Президентом за поданням уряду. Таким чином, він виявлявся повністю залежним від центральної влади, реальної влади у своїх руках він не мав. Уся виконавча влада надавалася віце-губернатору. Було започатковано традицію, за якою губернатором призначався представник Підкарпатської Русі, а віце-губернатором – завжди чех. Першим губернатором став Г. Жаткович, а віце-губернатором – П. Еренфельд. Проте вже в березні 1921 р. Г. Жаткович подав у відставку, протестуючи проти невиконання умов Сен-Жерменського договору. З 1921 р. по 1923 р. посада губернатора була вакантною, пізніше її посів А. Бескид, а з 1935 р. губернатором став К. Грабар. Відповідно, віце-губернатором, в руках якого зосереджувалася реальна влада, завжди призначався чех. Спочатку це був П. Еренфельд, а потім А. Розсипал.

Починаючи з 1920 р. на етнонаціональну політику чехословацького уряду починають здійснювати вплив організовані групи – громадські організації та політичні партії. Впродовж 1920-1923 рр. відбувається організаційне оформлення українофільського та русофільського культурно-національних напрямків. Перший був репрезентований товариством «Просвіта» та рядом політичних партій, серед яких Руська хліборобська (Земледільська) партія, Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі, Комуністична партія Чехословаччини, Українська фракція Аграрної партії, Християнська народна партія та інші. Другий – «Обществом ім. А. Духновича» та рядом політичних партій, серед яких Підкарпатський земледільський союз, Аграрна партія, Автономний земледільський союз, Русская национально-автономная народная партия та інші [10].

Стратегічною метою усіх політичних партій була вимога автономії. Так, у січні 1922 р. політичні партії створили комісію, яка б мала узгодити їхні програми та консолідувати зусилля в боротьбі за автономію. Суперечки між проукраїнськими та проросійськими партіями унеможливили об'єднання. Реально суперечності між партіями обох напрямків лише поглибилися. Отже, про вироблення спільної позиції не могло бути й мови [10, с. 181].

Невдовзі проукраїнські політичні партії тимчасово відмовилися від вимог автономії, враховуючи той факт, що проросійські політичні партії на виборах отримували більшу підтримку серед населення. Відтак були побоювання, що в автономному уряді будуть домінувати русофіли,

що буде означати поразку українофільського руху. Таким чином, українофіли виступали за збереження статус-кво.

Чехословацький уряд враховував політичне протистояння між українофілами та русофілами у своїй етнонаціональній політиці. Для забезпечення від радикальної діяльності адміністрації Підкарпатської Русі було введено посаду віце-губернатора. Завдяки цьому уряд залишив за собою всі важелі впливу на виконавчу владу в Підкарпатській Русі.

Попри те що Чехословацька республіка зобов'язувалася надати Підкарпатській Русі автономію, уряд використовував політичне протистояння між українофілами та русофілами, для того щоб відтягнути час надання автономії. Загалом урядові кола ніколи не заперечували необхідності надання Підкарпатській Русі автономії, але виказували стурбованість тим, що серед населення та інтелігенції є сильні проугорські настрої, а також тим, що населення розколоте на українофільський та русофільський табори. Зважаючи на гостроту конфлікту, висловлювалося побоювання, що з отриманням автономії розкол у суспільстві лише посилиться. Тому на протязі 1921-1938 рр. уряд намагався витримувати баланс між українофілами та русофілами. У 1923-1933 рр. губернатором був А. Бескид – один із лідерів русофілів. Попри його намагання закрити товариство «Просвіта» уряд не дозволив йому цього зробити. Після його смерті у 1933 р. посада губернатора була вакантною до 1935 р., коли на неї було призначено К. Грабара. Він був нейтральною фігурою, але довгий час активно співпрацював з «Просвітою» [9, с. 111].

До 1938 р. Підкарпатська Русь так і не дістала автономії, натомість уряд балансував між українофілами та русофілами. Лише в 1938 р. Підкарпатська Русь дістає автономію. Уряд намагався витримати баланс між українофілами та русофілами. Він складався з 6 осіб – 2 українофіли та 4 русофіли, очолив його А. Бродій. Невдовзі його було звинувачено у співпраці з угорськими спецслужбами та усунуто. Автономний уряд доручили сформувати українофілу А. Волошину, а чехословацька влада повністю стала орієнтуватися на проукраїнські сили.

Щодо культурно-освітньої сфери, політика чехословацького уряду була поміркованою, її було спрямовано на дотримання компромісу між українофілами та русофілами. Одним із таких прикладів може слугувати «язикова проблема». 4 грудня 1919 р. було скликано нараду членів Чеської АН з метою визначення мови населення Підкарпатської Русі. Нарада виробила рекомендації стосовно «літературної мови тодішньої Підкарпатської Русі», наведені далі.

1. Вирішувати питання літературної мови якогось народу або племені належить передусім їхнім членам.

2. Створювати штучно нову літературну мову для слов'янського населення Карпатської Русі було б не лише дуже складною, але цілком сумнівною, а з політичної точки зору небажаною справою.

3. З огляду на те що місцевий «русинський» діалект у Карпатській Русі є безумовно діалектом «малоруським», необхідно за літературну мову визнати для місцевого населення «малоруську» літературну мову, якою користуються найближчі його сусіди і одноплемінники, тобто галицьку українську мову.

4. Щоб жителі Карпатської Русі не втратили свідомості того, що, як і українці, вони належать до великого російського народу, рекомендувати вивчення в обов'язковому порядку в середніх школах і російської мови.

5. Потрібно, з наукових і політичних мотивів, щоб спеціалісти проаналізували й оцінили літературні спроби витворення окремої літературної мови для карпаторуського народу... [3, с. 27].

Таким чином, рекомендації, з одного боку, визнавали мовою населення Підкарпатської Русі українську, а з іншого – рекомендували вивчення російської мови. Крім того, запроваджувалися етимологічний правопис та застарілі правила. Відтак, використання української мови з етимологічним правописом було основою мовної політики уряду. Вчительські конгреси, організовані і проведені урядом, результатів не принесли. Вчителі багато говорили про «материнський язык», закликали проводити навчання на основі традицій, тобто «язичієм» діячів другої половини XIX ст. або ж живим «народним языком», а відсутню термінологію позичати з російської, української, чеської мов. З огляду на це І. Панькевичу було запропоновано створити граматику мови, що було ним зроблено. Сама граматика І. Панькевича, власне, не була граматикою української мови. Вона фіксувала ряд народних форм місцевих говірок, а також основні фонетичні і граматичні риси галицької української мови. Застосовувалися й окремі російські граматичні терміни. Етимологічний правопис, який уже ніде не використовувався, штучно закріплював архаїчні форми [9, с. 173]. Цю граматику уряд використовував як компромісну, незважаючи на те що як українофіли, так і русофіли її не визнавали. Лише в 1937 р. уряд зважився на «мовний плебісцит» – опитування батьків стосовно того, яку граматику використовувати під час навчання. Результатом стало запровадження граматики Є. Сабова [7, с. 137].

В інших сферах уряд сприяв зростанню культурного та освітнього рівня населення

Підкарпатської Русі. При цьому він створював можливість для діяльності й надавав фінансову підтримку різноманітним організаціям. Насамперед це стосується підтримки товариства «Просвіта» та «Общества им. А. Духновича». Хоча вони стояли на протилежних позиціях, уряд надавав фінансову та організаційну підтримку обом. Це особливо важливо у світлі того, що чимало представників українофільського руху звинувачували чехословацьку владу в русофільстві та наданні підтримки лише русофілам. Попри це «Просвіта» отримала від уряду значні фінансові вливання, які дозволили їх покрити борги після будівництва Народного Дому та продовжувати діяльність. Крім того, незважаючи на неодноразові намагання А. Бескида ліквідувати товариство, уряд підтримував «Просвіту».

Варто наголосити на тому, що культурний розвиток носив на собі відбиток протистояння між українофілами та русофілами. Це проявлялося в літературі, театральному і музичному мистецтві. Проте навіть тут були намагання знайти компроміс. Зокрема, уряд лобював створення Земського Підкарпато-руського народного театру. Постановки, які ставилися театром, гралися українською та російською мовами [9, с. 253].

Важливим аспектом досліджуваної проблеми є закиди чехословацькому уряду щодо асиміляційної політики. На думку критиків, вона найбільше проявлялася в освітній політиці [13; 15]. Зокрема, вказується на надзвичайно велику кількість шкіл із чеською мовою навчання. Так, із 724 шкіл 540 було руських, 130 – угорських, 32 – чеських, 5 – німецьких, 7 – румунських, одна – єврейська. Крім того, працювало 11 горожанських (неповносередніх) шкіл із руською

мовою навчання, а в Берегівській, Мукачівській, Ужгородській школах були паралельні класи з чеською та угорською мовами навчання [5, с. 314]. Попри те що чехи становили дуже незначний відсоток населення, шкіль із чеською мовою навчання було досить багато. На нашу думку, це можна пояснити більшим престижем та затребуваністю чеської мови, яка в державі була офіційною.

Таким чином, підсумовуючи результати нашого дослідження, визначимо, що етнонаціональна політика чехословацького уряду в Підкарпатській Русі здійснювалася під впливом ряду чинників. До них віднесемо міжнародний вплив – взяті на себе зобов'язання щодо надання широкої автономії, угорський ревізіонізм та побоювання втратити території. Серед внутрішніх чинників варто виділити низький культурний та освітній рівень населення, а також протистояння між українофілами та русофілами. Останнє, на нашу думку, було одним із головних мотивувальних чинників моделі взаємовідносин між державою та меншинами.

Модель «вертикальної ієрархії» не використовувалася чехословацьким урядом, і про жодну сегрегацію ми говорити не можемо. Модель взаємин між державою та населенням Підкарпатської Русі має ознаки «паралельної сегментації», адже уряд досить активно нав'язував своє бачення розвитку, незважаючи на позицію місцевого населення. Щоправда, наявні також елементи моделі «перехрещеної мережі». На наш погляд, найбільш вдало етнонаціональну політику чехословацького уряду характеризує інтеграційна модель. Адже політика уряду характеризувалася намаганням балансувати між політичними силами, при цьому залучаючи їх до співпраці.

1. Віднянський С. Національна політика Праги у Підкарпатській Русі / Степан Віднянський // Національне питання в Україні ХХ - початку ХХІ ст.: історичні нариси / Ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Даниленко та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: О. Г. Гаркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – С. 290-315.
2. Віднянський С. Проблема самовизначення і розв'язання питання про державну приналежність Закарпаття після Першої світової війни / Степан Віднянський. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/pro/16/1/20.pdf>.
3. Ганчин В. Ю. Деякі історично-правові аспекти мовного питання в Закарпатті / В. Ю. Ганчин // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 р.) / Ред. кол. Б. К. Галас (відп. ред.), В. С. Гадорець, В. Є. Задорожний та інші. – Ужгород, 1993. – С. 23-30.
4. Коршук Р. М. Моделі етнополітики / Р. М. Коршук // Гілея. – 2010. [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/Gileya/2010\\_40/Gileya40/P12\\_doc.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_40/Gileya40/P12_doc.pdf).
5. Куля Ф. Питання шкільництва на Закарпатті у контексті педагогічної спадщини Т.-Г. Масарика / Ф. Куля // Василь Пачовський у контексті історії та культури України: Науковий збірник / Редкол.: Б. К. Галас (відп. ред.), Н. В. Гуйванюк, Л. Г. Голомб та ін. – Ужгород: Закарпаття, 2001. – 420 с. – С. 312-321.
6. Кравчук О. М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918-1929 рр. Автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 – всесвітня історія / Олександр Миколайович Кравчук. – К., 2007. – 21 с.
7. Магочій П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948) /

- П. Магочій. – Ужгород, 1994. – С. 137.
8. Панькевич І. Мій життєпис / І. Панькевич // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 р.). – Ужгород, 1992. – С. 37.
  9. Стряпко І. О. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920-1939): Монографія / Іван Олександрович Стряпко. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. – 328 с.
  10. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919-1939) / Маріан Токар. – Ужгород, 2006. – 380 с.
  11. Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20-30-ті роки ХХ століття / П. Ференц. – Мукачево: Карпатська вежа, 2005. – 216 с.
  12. Шабаєв Ю. П. Етнополитология: Учеб. пособие / Ю. П. Шабаєв, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 319 с.
  13. Шандор В. Закарпаття: Історико-правничий нарис від ІХ ст. до 1920 р. / В. Шандор. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, Інк., 1992. – 292 с.
  14. Шандор В. Спомини / В. Шандор. – Т. 1: Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: Гражда, 2000. – 290 с.
  15. Штефан А. За правду і волю: Спомини і децю з історії Карпатської України / А. Штефан. – Книга перша. – Торонто, 1973. – 352 с.
  16. Юревин. Наше руське шкільництво в десятих роцѣх самостѣйности ЧСР / Юревин // Учитель. – 1930. – Март-апрѣль. – № 3-4. – С. 94-103.

**РЕЗЮМЕ**  
**МОДЕЛЬ ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ**  
**ЧЕХОСЛОВАЦКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ**  
**(1919-1939)**

**Ладжун Ю. Ю.** (Ужгород)

В статье анализируется модель этнонациональной политики Чехословакии в Подкарпатской Руси. Автор рассматривает политическую и культурно-образовательную сферу и приходит к выводу, что правительство использовало интеграционную модель.

**Ключевые слова:** национальная политика, этнонациональная политика, Подкарпатская Русь, Чехословацкая республика, русины.

**SUMMARY**  
**MODEL OF ETHNIC POLICY OF THE CZECHOSLOVAK GOVERNMENT**  
**IN SUBCARPATHIAN RUTHENIA (1919-1939)**

**Y. Ladzhun** (Uzhhorod)

The paper analyzes the model of ethnic policy of Czechoslovakia in Subcarpathian Ruthenia. The author examines the political, cultural and educational sphere and concludes that the government used the integration model.

**Keywords:** national policy, ethnic policy, Subcarpathian Ruthenia, Czechoslovak Republic, Rusyns.